

O‘Smirlarda Axloqiy Normalar Shakllanishi Va Rivojlanishining Psixologik Mezonlari

*Ashurov Azizbek Ilhomovich*¹

Annotatsiya: Maqolada o‘smirlik davrida axloqni shakllantirish jihatlarini ko‘rib chiqiladi. Ota-onalar, o‘qituvchilar va psixologlar tomonidan o‘smirlarning axloqiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash muhimligiga e‘tibor qaratilgan. Shuningdek, o‘smirlarda axloqiy normalar rivojlanishining psixologik mezonlari ham tahlil qilinib, ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Axloq, axloqiy rivojlanish, o‘smirlik, psixologiya, o‘smir, jamiyat, o‘dab-axloq qoidalari;

“Axloq - bu insonni boshqaradigan ichki, ma‘naviy fazilatlar, axloqiy me‘yorlar, shu sifatlar bilan belgilanadigan xulq-atvor qoidalari” hisoblanadi. Axloq - odoblilik, halollik va rostgo‘ylik, adolat va mehnatsevarlik, intizom kabi fazilatlar va xususiyatlarni o‘zida mujassam etgan shaxsiy xususiyatdir. Zamonaviy jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida axloqiy rivojlanish dolzarb muammo bo‘lib, uni hal qilish hushyorlik, mas‘uliyat va e‘tiborni talab qiladi. Psixologiyaning boshqa ko‘plab sohalarida bo‘lgani kabi, turli nazariyalar tarafdorlari ham axloqiy rivojlanishning turlicha talqinlarini berishadi:

1. A. Banduraning ijtimoiy ta‘lim nazariyasi axloqiy rivojlanishni bolada kattalar harakatini bevosita mustahkamlash va kuzatish natijasida o‘zlashtirilgan axloqiy jihatdan maqbul bo‘lgan xulq-atvor turlarining rivojlanishi nuqtai nazaridan ko‘rib chiqadi [3, 17].
2. Psixoanaliz nazariyasi: Edip kompleksi va Elektr kompleksi natijasida bolalar bir jinsdagi ota-onalar bilan tanishadilar va o‘zlarining Super-Egolarida o‘zlarining hayotiy qadriyatlarini o‘zlashtiradilar. Superego bir vaqtning o‘zida rahbar va "vijdon ovozi" rolini o‘ynaydi, shaxsni ijtimoiy maqbul xatti-harakatlarga yo‘naltiradi va uni odamlar bilan ziddiyatlardan saqlaydi [7, 20].
3. Kolbergning kognitiv rivojlanish nazariyasi axloqiy rivojlanishni bolalarning axloqiy dilemmalar haqida mulohaza yuritish usullarining in‘ikosi sifatida qaraydi, bu esa o‘z navbatida ularning intellektual rivojlanishining mahsulidir. Kolbergning fikricha, bu rivojlanish modeli istisnosiz barcha odamlarga xosdir [2, 39].

O‘smirlik - bu bolalar kattalikka erishish yo‘lidan o‘tadigan davrdir. Shaxsiy yangi shakllar sifatida o‘smirlar o‘z-o‘zini tarbiyalash, shaxsiy va kasbiy o‘zini o‘zi belgilash istagini namoyon qiladi. Ular boshqalarni va o‘zini bilish zarurati, hayot rejasini yaratish, "men-o‘tmish" ga tanqidiy munosabat bilan kelajakka qaratilgan vaqtinchalik hayot istiqboli bilan tavsiflanadi. O‘smirlar uchun ijtimoiylashuvning rivojlanishi muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiylashuvning rivojlanishi esa axloqning rivojlanishini nazarda tutadi. Agar sotsializatsiya va ta‘lim, shaxsning jismoniy va ma‘naviy kuchlarida miqdoriy va sifat jihatidan o‘zgarishlar natijasida progressiv, ya‘ni axloqiy ijobiy dinamika, yaxlit shaxs tuzilmalarining differentsiatsiyasi, bo‘linishi va iyerarxiyasi bo‘lmasa, axloqiy kamolotga yetarlicha e‘tibor berilmayotganligini ta‘kidlangan. O‘smirlarning axloqiy rivojlanishi ularning axloqiy madaniyati va axloqiy tarbiyasi, axloqiy o‘zini o‘zi belgilash va axloqiy yo‘nalishni rivojlantirishni nazarda tutadi.

O‘smirlarning axloqiy rivojlanishiga hayot yo‘li muammolari bo‘yicha psixologik maslahat yordam berishi mumkin, chunki bu turdagi psixologik maslahatlarda shaxsning axloqiy rivojlanishiga katta

¹ Osiyo xalqaro universiteti magistri

e'tibor beriladi [1, 49]. Shunday qilib, o'smirlar va ularning ota-onalariga psixologik maslahatlar berish doirasida o'smirlarning axloqiy rivojlanishiga oiladagi qarindoshlar va do'stlar, ta'lim muassasalarining pedagogik xodimlari, psixologlar tomonidan tegishli e'tibor berilishi kerak.

Yosh avlodni axloqiy tarbiyalash muhim va mas'uliyatli vazifa bo'lib, unga o'qituvchilar, psixologlar, faylasuflarning sa'y-harakatlari qaratilgan. Doimiy o'zgaruvchan ijtimoiy voqelikda jamiyat yoshlarning axloqiy rivojlanishi bilan bog'liq qiyinchiliklarni boshdan kechirmoqda. Bugungi kunga qadar o'smirlik davridagi axloqiy rivojlanishning yaxlit tushunchasi tizimli yondashuvning yutuqlari nuqtai nazaridan ishlab chiqilmagan.

E. A. Sorokoumovaning fikricha, inson hayotining aynan shu davrida axloqiy me'yorlar haqidagi g'oyalar va bilimlar inson rivojlanishining ichki harakatlantiruvchilariga mansubdir, axloqiy xulq-atvor ko'nikmalari va odatlari esa axloqiy munosabatlar tizimidagi shaxsga xos fazilatlariga kiradi.

Axloqiy munosabatlar - bu boshqasiga teng huquqli ravishdagi munosabatlar, axloqning "oltin qoidasi" asosida insonning dunyo bilan aloqalari tizimi hisoblanadi. O'smirlik davri axloqiy munosabatlarni shakllantirish uchun qulay davr deb qaraladi. O'smirlarning e'tiqod tizimi, hayotga bo'lgan qarashlari, dunyoqarashi va shaxsiyat yo'nalishida muhim o'zgarishlar ro'y beradi, bu esa sub'ektning dunyo bilan munosabatlarining axloqiy usulini ta'minlaydi. Bu jarayonga his-tuyg'ular, shaxsiy xususiyatlar, o'rganilgan me'yorlar va qoidalar yordam beradi [3, 76].

Axloqiy munosabatlar rivojlanishining ijtimoiy darajasi: munosabatlarning valentligi faqat ijobiydir. Axloqiy munosabatlar boshqa odamlarga qaratilgan. Axloqiy me'yorlar so'zsiz qabul qilinadi. Axloqiy me'yorlar farqlanadi. Ongni markazlashtirishning prosotsial turi ustunlik qiladi. Boshqa odamlarni baholashda ichki pozitsiya ustunlik qila boshlaydi. Shunday qilib, axloqiy munosabatlar darajasi yuqori darajaga to'g'ri keladi. Ijtimoiy darajadagi o'smirlar soni yoshga qarab kamayadi. Bu esa o'smirlik davrida axloqiy munosabatlarning prosotsial darajasi rivojlanmasligidan dalolat beradi.

Bu dinamikalar o'smirlik davridagi rivojlanish me'yorlariga mos keladi. Axloqiy me'yorlarni farqlash: baholashlar faqat kech o'smirlik davrida ko'p ma'noli nuanslarga ega bo'ladi. Ongni markazlashtirish jarayonida egosentratsiyaning pasayishi muammosiz sodir bo'ladi. Boshqalarni baholashda tashqi/ichki pozitsiya bu odam bilan yaqinlik darajasi bilan belgilanadi.

Axloqiy munosabatlarning rivojlanishi quyidagi shaxsiy omillarga asoslanadi: axloqiy tuyg'ular, ijtimoiy xususiyatga ega bo'lgan ehtiyojlar, axloqiy motivatsiya, qadriyat yo'nalishlari, o'zini o'zi tasavvur qilish, axloqiy bilim. Shaxsiy omillarning ma'lum bir aloqasi boshqasiga munosabat turini belgilaydi [4, 36].

Yangi ta'lim standartlari talablariga muvofiq o'smirlik davridagi axloqiy munosabatlarni diagnostika qilishning uslubiy vositalari va tartiblari majmuasi talab qilinadi. Shu maqsadda o'smirlarning axloqiy munosabatlarining rivojlanishini baholash mezonlari aniqlangan:

- axloqiy munosabatlarning valentligi (ijobiy/salbiy);
- axloqiy munosabatlarning yo'nalishi (o'ziga / boshqa odamlarga);
- axloqiy me'yorlarni qabul qilish/qabul qilmaslik;
- ongni markazlashtirish (egosentrik, guruh-markazli, prosotsial);
- axloqiy me'yorlarni farqlash;

O'smirlik davridagi axloqiy munosabatlarning yoshga bog'liq dinamikasi markazsizlashtirishga moyillik sifatida belgilanadi. Axloqiy munosabatlarning valentligi guruhga asoslangan rangga ega bo'ladi. O'smirlar 16 yoshga kelib boshqalarga ko'proq moyil bo'lishadi. Axloqiy me'yorlar guruh manfaatlari va manfaatlar prizmasi orqali qabul qilinadi. Egosentrizmning pasayishi o'smirlar guruhi-sentrizmining o'sishi fonida muammosiz sodir bo'ladi. Axloqiy me'yorlar farqlana boshlaydi. Boshqa odamlarni baholash pozitsiyasi tashqi tomondan boshqasini ichki qabul qilishgacha o'zgaradi.

O'smirlarning axloqiy munosabatlarining rivojlanish darajalari - egosentrik, guruhga asoslangan, prosotsial - o'ziga xos namoyon bo'lish xususiyatlariga ega.

Axloqiy munosabatlar rivojlanishining har bir darajasi shaxsiy omillarning o'ziga xos aloqasi bilan belgilanadi. Yuqori darajadagi o'smirlarning axloqiy munosabatlarida tizimni shakllantiruvchi omil - bu altruistik hissiy yo'nalish.

Empirik ma'lumotlarga asoslanib, biz o'smirlarda axloqiy munosabatlar rivojlanishining ma'lum darajasini belgilaydigan axloqiy munosabatlar rivojlanishining shaxsiy turlarini aniqlashimiz va shartli nomlashimiz mumkin:

- o'z-o'zini ta'minlaydigan gedonist - egosentrik daraja,
- faol kollektivist - guruh markazlashtirilgan daraja,
- ishonchli va sezgir altruist - ijtimoiy daraja.

O'smirlarda axloqiy normalarni shakllanish bo'yicha yuqoridagi nazariyalar va psixologik asoslarni tahlil qilish natijasida amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- amaliy psixologlarga tavsiya etilayotgan diagnostika vositalaridan o'smirlarda axloqiy munosabatlarning rivojlanish jarayonini diagnostika qilish uchun foydalanish tavsiya etiladi, chunki yangi ta'lim standartlari ushbu sohada maxsus vositalar va diagnostikani talab qiladi;
- psixologik maslahat bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar axloqiy munosabatlarni tashxislash va tuzatishni shaxsiy axloqni rivojlantirish bo'yicha o'z ishlarining eng muhim yo'nalishi sifatida ko'rib chiqishlari kerak;
- o'qituvchilar har xil shaxs tipidagi o'smirlarda axloqiy munosabatlarni rivojlantirishga asoslangan tarbiyaviy ishlarni qurishlari kerak;
- maktab psixologlari, o'qituvchilari, shuningdek, ota-onalar bolalarda axloqiy tuyg'ularni, qadriyat yo'nalishlarini, axloqiy bilimlarini, shaxsiy fazilatlarini, ya'ni xayrixohlik, muloqotda qulaylik va hokazolarni shakllantirish orqali ularda axloqiy munosabatlarni rivojlantirishga e'tibor qaratishlari zarur.

O'smirlardagi axloqiy munosabatlarning tarkibiy qismlarini o'rganish, shuningdek, atrof-muhit va shaxsiy omillar o'rtasidagi munosabatlarni va o'smirlarning axloqiy rivojlanishiga ta'sirini aniqlashda keyingi tadqiqotlar istiqbollari ko'rish bilan belgilanadi. Keyingi davrlarda axloqiy munosabatlarni rivojlantirish muammosi e'tiborga loyiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Брюхова Н.Г. Нравственное развитие человека в психолого-акмеологическом консультировании по проблемам жизненного пути / Акмеология. №S 1-2, 2014. С-200.
2. Ильичёв Л.Ф., Федосеев П.Н. и др. Философский энциклопедический словарь / Под ред. Ильичёва Л.Ф., Федосеева П.Н., Ковалёва С.Н., Панова В.Г. –М.: Советская энциклопедия, 1983. С-840.
3. Нельсон – Джоунс, Р. Теория и практика консультирования: Пер.с англ. / Р. Нельсон – Джоунс. – СПб.: Питер, 2000. С-464с.
4. Губина, И. С. Психологические особенности нравственного развития в подростковом возрасте / И. С. Губина. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 13 (147). С-201.
5. Zaripova, S., & Gafurova, K. (2024). FEATURES OF TEACHING ENGLISH PHONETICS TO PRESCHOOL CHILDREN. TAMADDUN NURI JURNALI, 5(56), 289-292.
6. Uchkunovich, A. K. (2023, November). MASTERING THE ART OF WRITING: SKILLS, STRATEGIES, AND SUCCESS. In Creativity and Intellect in Higher Education: International Scientific-Practical Conference (No. 4, pp. 20-21).

